

PRINCIPIILE DEONTOLOGIEI ISTORICE ÎN OPERA LUI HERODOT

Andrei PROHIN, Valeriu COZMA

Catedra Istorie Universală

The paper examines the *Histories* of Herodotus as a manifesto of a historian's deontological principles. The scientific and moral attitude of the "father of history" towards history are analysed in the introductory paragraph, as well as along the entire work of Herodotus. The responsibility of the historian for his opinions, the careful collecting of historical data, the stress on the moral and didactic value of the historical examples, the cross-cultural tolerance, are among the most important obligations of a historian, according to Herodotus.

În conștiința istorică europeană, Herodot (cca 490-425 î.Hr.) deține titlul onorific de „părinte al istoriei”, pe care i-l atribuisse încă în secolul I î. Hr. Cicero (106-43 î.Hr.) [1]. Precierile operei sale, în antichitate, nu au fost unanime. Istoricul Tucidide (cca 460-399 î.Hr.) contrapune scrierea sa operei marelui predecesor, fără a-l nominaliza [2]. Un alt istoric, Dionisiu din Halicarnas (sec. I d.Hr.), dimpotrivă, îl elogia pe Herodot mai mult decât pe Tucidide, considerând că primul a reușit să conceapă multitudinea episoadelor trecutului ca părți ale unui întreg, fiind conștient de imensitatea lumii [3]. Filosoful și biograful Plutarh (46-120 d.Hr.) a redactat un tratat intitulat *Despre malițiozitatea lui Herodot*, imputându-i părintelui istoriei că i-a defăimat pe beoțieni și corintieni, trecând cu vederea virtuțile lor și consemnându-le defectele [4]. Cercetările critice din ultimele două secole au demonstrat atât exactitatea, cât și inconsistența multor dintre relatările sale (obiceiuri, estimări numerice, detalii anecdotice). Opera lui Herodot, *Istории*, diferă de imaginea modernă a unei lucrări istorice. Totuși, inerția tradiției, calitatea de întemeietor al istoriografiei, alături de admirația pentru virtuțile scriitorului, continuă să-i atribuie același calificativ. Concepțiile politice, filosofice, religioase, științifice, precum și stilul literar al lui Herodot, au făcut obiectul unui număr considerabil de lucrări. În studiul de față, ne propunem să urmărim atitudinea părintelui istoriei față de domeniul său științific, angajamentele morale și științifice pe care și le-a asumat autorul, încercând să reconstituim originile deontologiei profesionale a istoricilor. Considerăm că este un subiect actual pentru comunitatea academică din Republica Moldova, în virtutea dilemelor valorice pe care le-au generat evoluțiile politice din regiune și a noilor perspective emise asupra diferitelor probleme istorice. Contribuția noastră este, credem, utilă în eventualitatea elaborării Codului deontologic al istoricului, proiect vehiculat recent. Vom căuta în textul lui Herodot două categorii de afirmații: 1) explicite, în care istoricul își exprimă deschis punctul de vedere; 2) implicite, pasaje din care se pot deduce atitudinea și metodele sale de lucru. Investigația noastră se bazează pe opera lui Herodot, *Istории* (citată în original și în traduceri), luând în considerare comentariile filologice, istoriografice și aprecierile de sinteză privind personalitatea și opera părintelui istoriei.

Scopul pe care l-a urmărit Herodot în scrierea sa poate fi desprins din Proemiu – pasaj introductiv la *Istории*: „Herodot din Halicarnas înfățișează aici cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării cu trecerea vremii câte s-au făcut între oameni; nici mari și minunate isprăvi, ce le-au săvârșit în văzul lumii întregi *grecii* sau *barbarii*, să nu-și piardă faima – cum și ca să arate pentru care pricină s-au războit între ei” [5]. Acest celebru cuvânt introductiv ne oferă, succint, mai multe informații prețioase despre ipostaza morală a istoricului grec. Autorul își începe scrierea cu prezentarea propriei persoane – „Herodot din Halicarnas” (în original – *Ἡρόδοτος Ἀλικαρνησέος ἱστορίης* – „a istoriei lui Herodot din Halicarnas” [6]), afirmație ce presupune asumarea responsabilității pentru cele scrise de către o persoană concretă care își dezvăluie identitatea, cetățeanul unui oraș real. Comparativ cu narațiunile tradiționale (mituri, epos-uri, fabule) anonime sau atribuite unor personaje legendare (Homer, Orfeu, Lin ș.a.), sau îndepărtate în timp (Hesiod), și care nu puteau fi plasate cert într-un cadru istoric, lucrarea lui Herodot își revendică *istoricitatea*, adică realitatea. Prezența numelui complet al istoricului relevă curajul autorului de a supune propria creație (și personalitate) judecății cititorilor contemporani și a generațiilor viitoare. Cultura antică greco-romană se baza mai cu seamă pe oralitate. Lucrările literare, ca și cele științifice, erau elaborate pentru a fi citite în glas publicului de către însuși autorul operei [7]. După cum aflăm din relatările autorilor antici, Herodot își asumă astfel o imensă responsabilitate atunci când și-a citit opera în fața atenienilor, [8]. Știm că publicul l-a apreciat elogios (emoționat, viitorul mare istoric Tucidide ar fi izbucnit în plâns), de unde putem presupune, pe bună dreptate,

că numele creatorului *Istoriei*-lor sugerează, de asemenea, autoritate și mândrie. Principiul *personalizării creației* pe care îl sesizăm în debutul *Istoriei*-lor marchează individualismul, opoziția față de memoria colectivă anonimă, o afirmare a puterii de creație umană.

În antichitatea greacă, identitatea persoanei era desemnată prin numele părinților (al tatălui, mai ales) și prin denumirea orașului. Așadar, nimic deosebit, în formula „Herodot din Halicarnas”, deși se poate presupune și o aluzie la prestigiul pământului natal. Halicarnas-ul era un mare oraș ionian de pe coasta Asiei Mici, fondat de doriene încă în sec. XII î. Hr. [9]. Alte orașe ioniene care au intrat în istorie ca baștină a marilor filosofi greci sunt: în Milet s-a născut Thales, în Samos – Pithagora, în Efes – Heraclit. Prin urmare, Herodot dorește să amplifice faima orașului său, când zice că autorul admirabilelor *Istoriei* provine „din Halicarnas”.

Herodot „înfățișează” opera sa: ἀπόδειξις (variantă ioniană pentru ἀπόδειξις) – „mărturie; expunere; demonstrație; realizare” [10], substantiv provenit de la verbul ἀποδείκνυμι „a prezenta, a arăta; a anunța; a demonstra; a iniția” [11]. Termenul subliniază acțiunea de a propune lucrarea atenției publice, de a argumenta și a convinge, dar și cea de a elucida informațiile neclare, a revela lucrurile ascunse în spatele lor. Reunite, aceste semnificații creează atmosfera solemnă, mult așteptată, de limpezire a misterelor, de anunțare a lucrurilor necunoscute. Într-un context mitic, dezvăluirea ar putea fi o operațiune magică, sacră, manifestare a puterilor deosebite ale autorului. În cazul nostru, aceasta este o acțiune intelectuală, rațională, o cercetare și o demonstrație. Pentru a evidenția caracterul științific al discursului, traducătorii G.Stratanovski și N.Meșcerski au redat ἀπόδειξις prin două verbe: „собрал и записал” (a cules și a înregistrat) [12].

Părintele istoriei și-a denumit lucrarea *ιστορίης*. Este un lexem polisemantic, însoțit de multiple implicații culturale. În câteva pasaje din Homer și în inscripțiile arhaice, *ἵστωρ* desemna judecătorul de primă instanță, decizia căruia urma a fi supusă unei noi examinări. De aici, conchide cercetătoarea C.Darbo-Peschanski, rezultă că Herodot și-a expus viziunile asupra materialelor colectate, urmând ca aceste opinii să fie supuse, la rândul lor, judecății cititorilor. De asemenea, istoricul grec are o perspectivă juridică asupra realității: timpul reprezintă, pentru el, o perpetuă alternanță dintre încălcarea dreptății și restabilirea ei, iar Herodot doar constată pierderea echilibrului justițiar și necesitatea restabilirii lui. Povestind cele întâmplate, istoricul ne reamintește cum ar fi trebuit să fie realitățile sociale în conformitate cu principiile dreptății [13].

Filologul G.Curtius considera că la rădăcina termenului *ιστορία* se află vocabula indo-europeană *vid* „a vedea”. De aceea, cuvântul *istorie* indică percepția vizuală care se manifestă activ, cercetează, depune mărturie, făurește o imagine a realității sau chiar o noțiune abstractă. Altfel spus, lexemul sugerează îmbinarea cunoașterii vizuale cu experiența vieții, cu gândirea [14]. După A.A. Taho-Godi, sintagma *ιστορίης ἀπόδειξις* se cuvine a fi interpretată ca „expunere argumentată, povestire bazată pe fapte și structurată logic”, sau expunere a rezultatelor cercetării [15]. Astfel este tradusă versiunea românească a *Istoriei*-lor – „cele aflate în cercetarea sa”, versiunea engleză – „the results of the enquiry” [16] (rezultatele investigației) și traducerea rusă – „эти сведения” (aceste date, informații). În dicționarele de limbă greacă consultate, *ιστορία* indică o „cunoaștere prin cercetare, prin interogare”, „informațiile obținute prin investigație”, „expunerea cercetărilor”, „narațiune” [17], „cunoaștere, știință” [18]. Prin urmare, pasajul analizat sugerează că expunerea a fost precedată de un travaliu pentru dobândirea cunoștințelor, că lucrarea reprezintă exercitarea facultăților raționale (căutarea, interogația) și că informațiile nu au un caracter apodictic, obținute prin revelație supranaturală (după cum Homer sau Hesiod invocau ajutorul muzelor), ci pot fi supuse ulterior examenului critic. Această varietate de sensuri ilustrează atât valoarea efortului și a capacităților umane, cât și modestia – omul nu este infailibil. Între altele, termenul *ιστορία* face aluzie la existența unei legități în cadrul realității (încălcarea dreptății și restabilirea ei), sugerând, de asemenea, coerența expunerii cercetărilor – opera istorică posedă și o valoare literară.

În continuare, Herodot mărturisește despre scopul lucrării sale: „ca să nu fie date uitării cu trecerea vremii câte s-au făcut între oameni”. În primul rând, din fragment se subînțelege importanța memoriei pentru comunitate, iar istoricul își asumă o funcție socială – scrierea sa va fi valorificată de ceilalți. Herodot este conștient de faptul că poate influența societatea și, aspect deosebit de important, într-un domeniu atât de subtil cum e memoria, îl reprezintă tezaurul valorilor spirituale. În al doilea rând, sintagma „câte s-au făcut” (traducere a τὰ γενόμενα), poate fi interpretată și ca „cele întâmplate, cele apărute”, în versiunea rusă – „прошедшие события” (evenimentele întâmplate, evenimentele din trecut). Sensurile participiului și pluralul său lasă libertatea de a trata variate subiecte (războaie, reforme politice, relații interpersonale), toate încadrându-se în

categoria „celor întâmplate”, adică reale. În sfârșit, istoricul se arată interesat de evenimentele care „s-au făcut între oameni”. Dacă vom compara această afirmație cu narațiunile mitice, care se referă la acțiunile zeilor, ale eroilor și ale altor ființe miraculoase, umanismul lui Herodot devine clar: pentru el are valoare tot ce este omenesc. Istoricul grec ne „coboară cu picioarele pe pământ”, sugerând că evenimentele din societate sunt importante și ele pot fi utile cititorilor/ascultătorilor scrierii sale. Într-un sens mai profund, cuvintele lui Herodot mărturisesc despre faptul că evenimentele istorice pot influența, prin amintire, comunitatea umană, chiar și după ce s-au consumat, iar uitarea e o maladie spirituală. Când amintește de „trecerea vremii” (τῷ χρόνῳ „în timp”) aducătoare de uitare, putem presupune că autorul și-a închipuit timpul precum un râu ce antrenează după sine toate cele omenești acestea fiind o imagine notorie în cultura Greciei antice.

Următoarele aserțiuni desemnează obiectul cercetării, prin intermediul căruia se limpezește și se îngustează tematic subiectul tratat. Herodot nu vrea să fie uitată „nici mari și minunate isprăvi”, formulare ce sună cu poezia epică, în care sunt elogiate faptele eroilor [19]. Așadar, din primele rânduri, părintele istoriei introduce o notă solemnă, maiestuoasă, proprie atmosferei epopeilor. Ceea ce astăzi numim evenimente, Herodot le zice „isprăvi” (în traducerea rusească „деяния” – „fapte”, ἔργα – substantiv înrudit cu verbul ἐργάζομαι „a munci; a face, a acționa; a se ocupa cu ceva; a agonisi” [20]. Este firesc să ne întrebăm: ce „isprăvi” s-au învrednicit, după Herodot, de epitetele „mari și minunate”? Conținutul operei sale ne sugerează că este vorba despre obiceiurile popoarelor, întâmplările moralizatoare, bătăliile importante, manifestarea virtuților umane, a gândurilor înțelepte. Subliniem calificativul „minunate” – θωμαστά de la θαυμάζω „a se mira, a manifesta uimire” [21] (traducătorul rus a redat cuvântul θωμαστά prin sintagma „удивления достойные” – „vrednice de uimire”). Nu toate evenimentele mari ne stârnesc și uimirea – unele ne pot înfricoșa, altele pot copleși etc., dar mirarea este produsă de confruntarea cu necunoscutul, de dobândirea unor noi cunoștințe și reîmprospătarea celor vechi. Uimirea este apropiată, ca sens, de admirație (Mihail Nasta, autorul versiunii românești, a insistat anume asupra epitetului „minunate”), iar aceasta din urmă izvorăște din ceea ce susține ființa (lucrurile înțelepte, creatoare), ceea ce conferă sens și investește oamenii, locurile, realizările cu valoare.

Isprăvile acestea, precizează Herodot, „le-a săvârșit în văzul lumii întregi”. Prin urmare, expunerea va viza fapte cu renume, care (au avut legătură cu o mulțime de oameni. Dacă aceste fapte se află deja în cugetul contemporanilor săi, rezultă că demersul lui Herodot apelează la asentimentul majorității și are scopul de a clarifica și preciza cele deja cunoscute. Expresia „le-au săvârșit în văzul lumii întregi” este o interpretare personală a tălmăcitorului român, pentru că textul original conține doar participiul aorist pasiv ἀποδεχθέντα al verbului ἀποδείκνυμι ceea ce înseamnă „a arăta; a face, a realiza” [22]. Cercetările recente pe marginea operei lui Herodot propun o altă variantă a acestei sintagme, diferită de cea tradițională. Dmitri Cepeli consideră că termenul ἀποδεχθέντα subînțelege acțiunea zeilor, pe care Herodot nu-i menționează în Proemiu, dar influența cărora este reiterată pe tot parcursul *Istoriei*-lor [23].

Îndată intervine o precizare care fixează limitele etnice, geografice, culturale ale investigației lui Herodot. Autorul este interesat de faptele ce le-au săvârșit „grecii sau barbarii” (versiunea rusă e mai aproape de original – „деяния как эллинов, так и варваров” – „atât faptele grecilor, cât și ale barbarilor”). Paralelismul sintactic τὰ μὲν ... τὰ δὲ ... „atât ... cât și ...” vine să pună în echilibru, ba chiar să egaleze (în sensul vredniciei de a fi cercetate) două lumi – a grecilor și a barbarilor. În antichitatea greacă, „barbarii” erau numiți vorbitorii altor limbi decât greaca, în special perșii, fiind tratați disprețuitor (ca necivilizați, trădători, cruzi) [24]. Prin urmare, atenția pe care Herodot o acordă grecilor și nongrecilor semnifică, de fapt, interesul pentru întreaga omenire. Această opțiune e o manifestare de toleranță etnoculturală și, poate, chiar o încercare de unificare teoretică a umanității în baza unor valori comune care sunt „mari și minunate isprăvi” (viziune pe care au argumentat-o filosofic mai târziu Democrit, Euripide, Eratostene). Plasarea celor două lexeme (grecii, barbarii) într-o enumerare, creează impresia unui orizont larg de cunoștințe pe care le posedă călătorul din Halicarnas, omul umblat, experimentat, care a văzut multe. Herodot aspiră să scrie o istorie universală – intenție care ne produce admirația pentru temeritatea proiectului (unic în acele vremuri), pentru amploarea informațiilor, travaliul considerabil pe care îl solicită lucrarea, dar și pentru umanismul autorului.

Din nou, istoricul grec se arată îngrijorat pentru ca faptele „să nu-și piardă faima”. Deoarece „faima” este o apreciere colectivă dată evenimentelor, rezultă că Herodot își asumă iarăși o misiune socială – a consolida anumite imagini și valori în cugetul cititorilor/ascultătorilor săi, a întregii societăți. Iar dacă evenimentele au

dobândit faimă, înseamnă că au meritat-o, că sunt reținute în memorie pentru învățarea generațiilor următoare. Se poate înțelege, din aceste reflecții, că istoricul nu s-a oprit asupra tuturor amănunțelor trecutului, ci doar asupra celor care pot avea importanță pentru contemporani și pentru urmași. Adăugăm că faima (dobândirea ei) constituie laitmotivul miturilor eroice grecești (despre Heracle, Perseu, Ahile), astfel încât *Istoriile*-le capătă iarăși o notă solemnă, sobră, proprie marilor înfăptuiri și revelații.

Herodot își încheie Proemiul cu o precizare a scopului urmărit în lucrare: „cum și ca să arate pentru care pricină s-au războit între ei”. Propunându-și să elucideze cauzele războaielor, istoricul afirmă implicit importanța acestor cunoștințe: ce poate fi mai serios și mai vrednic de o atenție grijulie decât drama și suferința umană? Ce datorie ni se adresează pe un ton mai imperativ decât aceea de a cinsti memoria înaintașilor căzuți în lupte? În sfârșit, ce solicită mai multă investigație decât adevărata cauză a războaielor, pe seama căreia fiecare dintre părțile beligerante, de regulă, face speculații și aduce învinuiri celorlalți? Comentând pasajul dat, J. Myres observă că, în conștiința istoricului, evenimentele nu sunt întâmplătoare, ci au anumite cauze care trebuie elucidate [25]. Conform interpretării lui A.I. Nemirovski, termenul grecesc *αἰτία* „pricină, cauză” semnifică, în acest context, greșeala omenească (în sfera socială, religioasă), încălcarea obiceiurilor (ale neamului, ale moralei, acordurilor, jurămintelor) care atrage după sine pedeapsa, răzbunarea divină sau cea umană [26].

Astfel, am analizat ideile din Proemiul la *Istoriile*-le lui Herodot – o introducere solemnă, subliniind importanța demersului, elaborată conștiincios, atentă la diversele conotații ale subiectului. Reflecțiile sunt incluse într-o singură frază – drept dovadă a modestiei autorului, a înclinației spre laconism și esențe. Plasarea fragmentului în partea introductivă îl apropie funcțional de inscripțiile de pe monumentele de artă, personificând creatorul care își prezintă opera judecății publicului, oferind indicații de utilizare, precizări ale mesajului ei. Putem considera aceste afirmații drept principii ale lucrării, de vreme ce sunt prezentate în introducere și enumeră premisele teoretice ale discursului. Urmează, să examinăm cum se reflectă principiile date în textul *Istoriilor*-lor.

În literatura greacă, opera lui Herodot derivă din lumea miturilor, încercând să creioneze un tablou al realității. De aceea, *Istoriile*-le au legătură atât cu legendele, cât și cu investigațiile științifice. Am remarcat în Proemiu câteva aluzii la narațiunile epice grecești, precum și atmosfera solemnă ce o însuflă cititorilor. O continuare firească a acestor trăiri sunt, în operă, spiritul curios, investigator, dornic de cunoaștere, precum și tonul admirativ față de cele descoperite. Curiozitatea și elogiul ilustrează, respectiv, istoria-cercetare și istoria-narațiune.

Herodot este surprins de antichitatea egipteană, pentru că această țară „are minunății mai multe decât orice altă țară și scoate la iveală dinaintea ochilor atât de mari lucruri, că nu se ajung nici cuvintele să vorbești despre toate” [27]. Să evidențiem câteva idei ale acestui pasaj: substantivul „minunății” sugerează o lume fascinantă, unde multiple realizări și fenomene pot încânta cugetul uman; Egiptul, pentru Herodot, este superior altor regiuni prin bogățiile sale, față de care abilitățile oamenilor se dovedesc a fi neputincioase. Herodot se exprimă în superlative. Atitudinea lui rezultă dintr-o cercetare a Egiptului, devenită apoi o atitudine evlavioasă, receptivă la impresii. Deoarece egiptenii nu i-au putut oferi informații despre particularitățile Nilului, intervine curiozitatea istoricului: „Despre cele arătate am început, așadar, să cercetez” [28].

Pe lângă amănunțele etnografice și geografice, Herodot apreciază virtutea morală, după cum se vede în considerația dată atenienilor: „În adevăr, dintre câți știm noi, au fost primii între toți grecii care au mers asupra dușmanului în pas de alergare. Și tot ei, cei dintâi, și-au ținut firea, când au văzut îmbrăcămintea medă și bărbații care purtau asemenea veșminte. Până la ei, numai când se rostea numele mezilor se înfricoșau grecii auzindu-l” [29]. Un alt fragment similar: „Și căzu într-această luptă Leonidas, viteaz între viteji, și alții cu dânsul împreună, vestiți spartani, ale căror nume am voit să le aflu – fiind acestea numirile unor oameni vrednici. Așijderi numele tuturor celor trei sute, pe toate le-am aflat. Și dintre perși căzură mulți oameni cu vază” [30]. Textul reproduș ilustrează propensiunea lui Herodot de a păstra amintirea personalităților remarcabile prin intermediul numelor, de care se leagă faptele săvârșite. Astfel, lucrarea reprezintă o galerie de personalități, pe care istoricul are datoria de a le feri de uitare. Concomitent, din aceste rânduri, ne putem da seama despre conștiința deschisă a lui Herodot spre universal, anume precizează că s-au remarcat în luptă atât ostașii greci, cât și cei persani.

„Faima”, isprăvile „mari și minunate” din Proemiul lui Herodot se potrivesc unor scene de război, faptelor de eroism (precum cele descrise mai sus), dar și întâmplărilor-pilde, cu caracter moralizator, pentru care istoricul manifestă o adevărată predilecție. Herodot încearcă să formuleze concluzii sapiențiale, recomandări chiar, de pe urma evenimentelor: „asemenea purtări se potrivesc mai degrabă unor nelegiuiri”, „îi șade bine

înțeleptului să nu-i pese nici un pic de muierile furate” [31], „Însă un bărbat *atunci* de-abia își arată vrednicia, când le chibzuieste pe toate cu înfricoșare, socotind tot ce va să pățească – iar pentru faptă se arată plin de încumetare” [32]. Atare afirmații scot în relief experiența istorică, generalizează, cuprind admonestări valabile și pentru cititori, astfel încât este clar din ce cauză autorul nu a dorit să fie uitată cu trecerea timpului.

Concluziile istoricului capătă un ton mai autoritar când este vorba despre încălcarea interdicțiilor sacre. Consecința inevitabilă a acestor acțiuni este pedeapsa, răzburarea divină. Iată de ce, au remarcat cercetătorii, comentând vocabula *ἱστορία*, Herodot privește realitatea dintr-un unghi juridic. Drept exemplu în acest sens este regele lidian Cresus care se fălea cu bogățiile sale: „pedeapsa cerului lovi groaznic pe Cresus – pe cât s-ar părea din cauza trufiei sale: fiindcă se credea mai fericit decât toți oamenii” [33]. Într-un alt caz, analizând relatarea lui Herodot, traducătorul Mihail Nasta constată că istoricul respectă interdicția religioasă de a nu pronunța numele unei divinități prohodite [34]. Generalizările lui Herodot, depășind exemplele individuale, capătă forma unor legități istorice: „Dacă pun oamenii la cale treburi bine chibzuite, atunci de obicei vrea și norocul să le vină în ajutor; însă de nu socotesc ei așa cum cere dreapta judecată, nu le merge bine și nu se învoiește nici zeitatea să țină seama de gândurile oamenilor” [35].

Acolo unde nu este capabil să stabilească faptele cu certitudine, Herodot își recunoaște deschis limitele, ezitând între câteva versiuni ale evenimentelor: „Cât mă privește pe mine, eu nu vin să spun că lucrurile s-au întâmplat *așa* sau *altfel*” [36], „dintre toate am înfățișat aici ce mi s-a părut mie mai vrednic de crezare” [37], „Dinspre partea mea, nu sunt cu totul neîncredător în privința locașului subpământean, nici nu dau totuși prea multă crezare poveștilor” [38], „Acu n-aș avea de unde să spun întocmai câtă mulțime de oameni strânsese fiecare neam (căci nicăieri nu s-a găsit cineva să spună acest lucru)” [39]. Tonul ezitant al lui Herodot oferă libertate judecăților noastre proprii, subliniază caracterul raționalist al discursului în care afirmațiile sunt formulate pe măsura cercetărilor și care pot varia în funcție de informațiile disponibile și de acuratețea raționamentului. Se cuvine să mai adăugăm și o altă aptitudine a părintelui istoriei: cea de a-și susține afirmațiile fără frică față de adversarii săi: „Aici sunt nevoit să arăt fără înconjur gândul meu, care va fi poate spre ciudă multor oameni; totuși, în măsura în care mi se pare că este adevărat, nu mă voi putea opri să nu spun ce gândesc” [40].

Să examinăm, în continuare, relația dintre principiile de cercetare ale lui Herodot și aprecierile de ansamblu date operei sale. Reputatul elenist român D.M. Pippidi afirmă că „narațiunea lui Herodot se desfășoară pe două planuri: unul al mobilelor și îndreptăririlor omenești; celălalt, al rânduinelilor superioare care cârmuiesc lumea” [41]. Același autor include printre virtuțile părintelui istoriei „hărnicia cu care și-a adunat știrile” și „capacitatea de a le organiza într-un tot coerent” [42]. Ca istoric, Herodot invocă mai multe „ordine de cauzalitate”, naturale și miraculoase, citând alături determinări contrare [43]. În opinia lui Ștefan Bezdechi, celebru filolog român, reprezentant al școlii clujene, „toată istoriografia greacă – cu rarissime excepții – s-a dezvoltat și a dăinuit sub zodia ademenitoare a retoricii”, istoria greacă „nu putea uita că s-a născut din poezie” [44], subînțelegând valoarea literară a *Istoriilor* lui Herodot.

Istoricul englez M.I. Finley constată că istoriografia greacă a debutat într-o atmosferă „saturată de mituri”, motiv pentru care și istoriei i-au fost solicitate valențe educative, aidoma narațiunilor mitice [45]. Meritul lui Herodot, după Finley, constă în stabilirea unei succesiuni temporale „pentru o perioadă anterioară de circa două secole, de pe la mijlocul secolului VII î.Hr.” [46] și în formularea explicațiilor „omenești și laice și, în mod special, politice” [47].

C.Darbo-Peschanski argumentează că, în spatele noțiunii de *historia*, se află „consecutivitatea cronologică a evenimentelor axate în jurul unei teme (de ex., războaiele între greci și ceilalți)” [48]. P.Derow și R.Parker precizează că, în viziunea lui Herodot, „războiul e un fel de realitate ultimă și că studiul războiului este o îndeletnicire umană caracteristică și necesară” [49].

Caroline Dewald, autoarea prefetei și notelor la o recentă traducere engleză a *Istoriilor*-lor, consideră că întreaga lucrare a părintelui istoriei e străbătută de convingerea că e mai bine să cunoști multe lucruri, să posezi o viziune mai clară a realității și să investighezi personal faptele [50].

Potrivit Îndreptarului Oxford de literatură clasică, „încercările lui Herodot de a utiliza tradiția orală pentru a descrie alte societăți, au fost mai bine înțelese în epoca modernă și reputația sa în privința veracității a fost reabilitată” [51].

În opinia istoricului V.Buzescu, Herodot este reprezentantul teoriei providențialismului în istorie, al proniei divine care conduce destinele individuale și cele colective (ale popoarelor și statelor) [52]. *Istoriile*-le constituie o „enciclopedie istorico-geografică și etnografică” [53].

S.Lurie, în monografia consacrată lui Herodot, consideră că părintele istoriei a valorificat metodele științei ioniene și a transmis cu exactitate rezultatele observațiilor sale [54], a manifestat o „excepțională curiozitate și un viu interes” față de viață [55]; pentru el, Orientul reprezenta „leagănul tuturor culturilor și al înțelepciunii” [56]; dânsul a fost lipsit cu desăvârșire de spiritul războinic [57]. Componenta polietnică a Halicarnasului i-a cultivat toleranța față de alte popoare și chiar respectul pentru Imperiul Persan [58]. În același timp, concluzionează Lurie, el nu a reușit să facă o distincție pronunțată între narațiunile legendare și faptele istorice contemporane lui [59].

A.I. Nemirovski observă că Herodot este interesat mai mult de „aspectul moral-religios” al evenimentelor, de aceea nu cercetează cauzele conflictelor, ci persoanele vinovate de aceste conflicte [60]. A urmărit în *Istoriei* interpretarea poetică a faptelor istorice, înrudindu-se, în acest sens, cu autorii dramatici [61].

Pentru V.G. Boruhovici, Herodot a fost un savant lucid, dotat cu o inteligență pătrunzătoare, cugetător profund și original [62]. În lucrarea sa, Herodot deosebea cele văzute personal de cele aflate din zvonuri. Punea desfășurarea evenimentelor pe seama relațiilor interumane, a caracterelor, virtuților și slăbiciunilor [63]. Filologul rus S.A. Jebeliov constată, oarecum contradictoriu, prezența elementelor raționaliste și chiar sceptice în opera lui Herodot, alături de absența cu desăvârșire a „principiilor elementare de critică istorică”, precum și a concepției „legității procesului istoric, a legăturilor cauzale dintre evenimente” [64].

F.Jacoby, autorul unui studiu de referință despre Herodot apreciază că acesta nu căuta alte cauze ale evenimentelor, în cazul în care poseda o explicație teologică [65].

A.A. Taho-Godi, analizând lexicul lui Herodot, constată că autorul face câteva aluzii la o istorie științifică, bazată pe investigarea metodică a premiselor [66], dar, printre interpretările sale, predomină totuși elementele intuitive [67], formându-se, astfel, un echilibru între percepția senzorială și cea rațională [68].

În sfârșit, publicistul polonez Ryszard Kapuściński, reevaluând opera lui Herodot din perspectiva conștiinței moderne, susține că a însușit de la Herodot trei lecții: 1) „călătoria activă, munca pe uliță, în piețe, sate, cătune, în mijlocul oamenilor”; 2) viziunea largă, deschisă spre o „mulțime de culturi interconectate, între care au loc diverse relații, împrumuturi și schimburi”; 3) calitatea de „agent activ al cunoașterii, descifrând simboluri, colectând și sortând mărturiile, selecționând unele detalii dintre multe altele, acordând prioritate unor surse și neglijând altele”. La acestea, Kapuściński mai adaugă o subtilă constatare: „Herodot recunoaște că era stăpânit de obsesia memoriei – avea conștiința că memoria este ceva infirm, fragil, efemer și chiar iluzoriu. [...] Fără memorie, nu se poate trăi, numai memoria îl înalță pe om deasupra lumii animalelor, constituie forma spiritului său și, totodată, este atât de înșelătoare, de trădătoare, insesizabilă” [69].

În studiul de față, ne-am propus să identificăm mărturiile despre conștiința morală și științifică a părintelui istoriei. Considerând *Istoriei*-le un manifest pentru epoca sa, normele deontologice ale lui Herodot i-ar înainta istoricului următoarele rigori: savantul e dator să-și asume responsabilitatea pentru cele afirmate, dezvoltând propria identitate, locul său de origine (care poate explica specificul viziunii sale); istoricul va colecta, va analiza, va reconstitui diverse fapte, dar, în primul rând, cele care au influențat decisiv viața oamenilor; propriile observații urmează a fi transmise cu exactitate, făcând distincție față de sursele secundare; ca să nu fim induși în eroare de zvonuri, faptele trebuie verificate personal, evenimentele să fie plasate în timp, iar cauzele lor să fie determinate printr-o investigație metodică; istoricul-martor se ocupă de colectarea izvoarelor, dar și de prelucrarea lor; creativitatea, perspicacitatea și originalitatea se numără printre virtuțile reconstituirii istorice. Misiunea istoricului este de a elucida problemele confuze și a îmbogăți cunoștințele celorlalți. Pentru realizarea acestei sarcini, este nevoie de curiozitate, de cunoaștere activă, sortare a mărturiilor, degajare a semnificațiilor. Fiind determinat de lumea reală istoricului nu permite omiterea ordinii sacre. Herodot considera important să indice interdependența dintre faptele omenești și manifestarea voinței divine, istoria devenind o admonestare, un cod moral pentru cititori. În acest sens, o atenție deosebită urmează a fi acordată pildelor istorice, personalităților remarcabile. Unul dintre obiectivele cercetătorului este evidențierea acțiunilor omenești – virtuți, evenimente și creații remarcabile sau, dimpotrivă, slăbiciuni. În particular, Herodot a acordat atenție războaielor, privindu-le ca rezultate ale încălcării unor interdicții etice, o deturnare de la dreapta ordine universală. Aserțiunile istoricului nu constituie ultima instanță, ci, la rândul lor, vor fi supuse aprecierii altora, iar această libertate de cugetare și exprimare trebuie menținută permanent. Căci este firesc pentru istoric să greșească, acesta urmând să conștientizeze și să recunoască limitele propriilor cunoștințe. Herodot este apreciat și pentru stilul lucrării sale, opera istorică posedă calități literare. Seriozitatea dramelor și a victoriilor umane solicită un ton solemn, sobru, maiestuos. Oferind o sursă de informații cititorilor, este necesar ca istoricului să aibă un orizont vast de cunoștințe, cuprinzând în vizor mai multe spații

și popoare. Faptul acesta semnifică toleranță și echitate. Consemnând și reconstituind trecutul, savantul exercită și o funcție socială – el păstrează tezaurul experienței umane pentru binele generațiilor viitoare, cultivă o calitate umană esențială – memoria. Oponenții nu trebuie să constituie o piedică pentru libertatea istoricului de a exprima lucrurile pe care le consideră adevărate. Având o misiune atât de nobilă, și responsabilă, autorul n-a uitat de modestie, de laconism, și de cunoștințele esențiale.

Am încercat să formulăm un cod moral și științific inteligibil în opera lui Herodot, nu o creație expresă a părintelui istoriei. Aceste principii au ieșit în relief după o lectură modernă a *Istoriilor*-lor. Căutările noastre au întocmit lista principiilor de mai sus. Herodot e, mai curând, un părinte simbolic al deontologiei istorice. Continuând cercetarea în același spirit, vom putea constata că Herodot a lăsat nesoluționate câteva probleme de metodică a investigației istorice. Bunăoară, care sunt criteriile prin care se distinge adevărul istoric? Ce metode se pot folosi în investigația istorică? Din ce izvoare poate fi reconstituit trecutul? Ce structură urmează să aibă o lucrare istorică? Ce constituie obiectul studiului istoric? Există legități/regularități patronând succesiunea evenimentelor? Unele dintre aceste chestiuni (obiectul cercetării, legitățile istoriei) Herodot le soluționează tacit. Despre altele nu avem dovezi că au fost abordate. Mai multe răspunsuri în această privință aflăm de la istoricii greci care au scris după Herodot – Tucidide, Eforus, Xenofon, Polibiul, Hieronim din Cardia, Dionisiu din Halicarnas ș.a.

Referințe:

1. Cicero. Despre legi, I. 5. Am citat ediția Cicero. *The Republic and the Laws* (tr. by N.Rudd). - New York: Oxford University Press, 2008. - 244 p.
2. Tucidide. *Istoria*, I. 22. Am citat ediția Фукидид. *История* (пер. Г. Стратановского) // *Историки античности* (сост. М. Томашевской). - Москва: Правда, 1989, том I. - 624 с.
3. Apud Dewald Caroline. Introduction // Herodotus. *The Histories* (tr. by R.Waterfield). - New York: Oxford University Press, 2008, p.XII.
4. Plutarh. Despre malițiozitatea lui Herodot. Am citat ediția Plutarch. *The malice of Herodotus* // Plutarch. *The Complete Works*, vol. 3 (www.gutenberg.net) (vizitat la 14.08.2008)
5. Herodot. *Istoriile*, I. Proemiu. Aici și în continuare citatele în limba română au fost preluate după ediția Herodot. *Istoriile* (trad. M. Nasta) // *Proză istorică greacă* (ed. D.M. Pippidi). - București: Univers, f.a. - 752 p.
6. Aici și în continuare citatele în limba greacă se reproduc după ediția Herodotus. *Histories* (ed. A.D. Godley). - Cambridge: University Press, 1920 (www.mikrosapoplous.gr) (vizitat la 15.07.2007).
7. Мисько Степан. Язык и стиль Демокрита. - Chișinău: CEP USM, 2006, p.157.
8. Apud Dewald Caroline. Op. cit., p.XI.
9. Matei Noria C. Mic dicționar al lumii antice. - București: Albatros, 1986, p.133.
10. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. - Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 1991, с.160.
11. Ibidem, p.160.
12. Геродот. *История* (пер. Г.Стратановского, под ред. Н.Мещерского) // *Историки античности* (сост. М.Томашевской). - Москва: Правда, 1989, том I, с.33.
13. Van Nuffelen P. Rev.: C. Darbo-Peschanski. L'Historia. Commencements grecs // *Bryn Mawr Classical Review*, 2008. 11. 12 (www.bmcr.brynmawr.edu) (vizitat la 24.11.2008)
14. Тахо-Годи Аза Алибековна. Ионийское и аттическое понимание термина «история» и родственных с ним // Тахо-Годи Аза Алибековна, Лосев Алексей Федорович. *Греческая культура в мифах, символах и терминах*. - Санкт-Петербург: Алетейя, 1999, с. 443-444, 447, 453.
15. Ibidem.
16. Herodotus. *The Histories* (tr. by R. Waterfield). - New York: Oxford University Press, 2008, p. 3.
17. Liddell H.G., Scott R. An Intermediate Greek-English Lexicon, s.v. historia (www.biblicalstudies.ru) (vizitat la 13.06.2007)
18. Вейсман А.Д. Op. cit., p.638.
19. Борухович В.Г. Научное и литературное значение труда Геродота // Геродот. *История* (пер. Г.А. Стратановского, ред. пер. Н.А. Мещерский). - Ленинград: Наука, 1972, с.469.
20. Вейсман А.Д. Op. cit., p.524.
21. Ibidem, p.597.
22. Ibidem, p.160.
23. Чепель Дмитрий. К вопросу о проэмии к «Истории» Геродота // *Новый Гермес*, вып. I, 2007, с.57.
24. *The Concise Oxford Companion to Classical Literature* (ed. M.C. Howatson, I.Chilvers). - New York: Oxford University Press, 1993, p.81.
25. Борухович В. Г. Op. cit., p.469.

26. Немировский А.И. Рождение Клио: у истоков исторической мысли. - Воронеж: Издательство Воронежского Университета, 1986, с.53.
27. Herodot. Istorii, II. 35.
28. Ibidem, II. 19.
29. Ibidem, VI. 112.
30. Ibidem, VII. 224.
31. Ibidem, I. 4.
32. Ibidem, VII. 49.
33. Ibidem, I. 34.
34. Nasta Mihail. Note // Proză istorică greacă, ed. cit., p.48.
35. Herodot. Istorii, VIII. 60.
36. Ibidem, I. 5.
37. Ibidem, I. 214.
38. Ibidem, IV. 96.
39. Ibidem, VII. 60.
40. Ibidem, VII. 139.
41. Pippidi Dimitrie M. Grecii și istoria // Proză istorică greacă, p.13.
42. Ibidem, p.32.
43. Pippidi Dimitrie M. Omul și divinitatea în opera lui Herodot // Pippidi Dimitrie M. Studii de istorie a religiilor antice. - București: Universitas, 1998, ed. a 2-a, p.15, 17.
44. Bezdechi Ștefan. Istoriografia elenă // Dicționarul scriitorilor români (coord. M.Zaciu, M.Papahagi, A.Sasu). - București: Editura Fundației Culturale Române, 1995, vol.1, p.273-274.
45. Finley Moses I. Mit, memorie și istorie // Finley Moses I. Uzul și abuzul de istorie (trad. V. Săndulescu). - Chișinău: Arc, 2002, p.13.
46. Ibidem, p.19.
47. Ibidem, p.35.
48. Van Nuffelen P. Op. cit.
49. Flory S. Rev.: P.Derow, R.Parker. Herodotus and His World // Bryn Mawr Classical Review, 2004. 02. 03, (www.bmcr.brynmawr.edu) (vizitat la 24.11.2008)
50. Dewald Caroline. Op. cit., p. XXXIV-XXXV.
51. The Concise Oxford Companion to Classical Literature..., p. 265.
52. Бузескул В. Введение в историю Греции. - Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1904, с. 69.
53. Ibidem, p.86.
54. Лурье Соломон Я. Геродот. - Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1947, с.37.
55. Ibidem, p.45.
56. Ibidem, p.52.
57. Ibidem, p.83.
58. Ibidem, p.96.
59. Ibidem, p.149-150.
60. Немировский А.И. Op. cit., p.53.
61. Ibidem, p.59.
62. Борухович В. Г. Op.cit., p.475.
63. Ibidem, p.489.
64. Жебелев С.А. Литературные источники // Древняя Греция (отв. ред. В.В. Струве, Д.П. Каллистов). - Москва: Изд. АН СССР, 1956, с.550.
65. Ibidem, p.487-488.
66. Тахо-Годи Аза А. Op. cit., p.453.
67. Ibidem, p.455.
68. Ibidem, p.481.
69. *Apud* Sprânceană Vitalie. După prezent întotdeauna urmează trecutul ... // Contrafort. - 2009. -Nr.5-6 (175-176). - P.19.

Prezentat la 24.06.2010